

СРБИ И ХРВАТИ¹

I

На последњем загребачком сабору рече једном познати историк југословенски и велики жупан загребачки Иван Кукуљевић, да у Троједној Краљевини цивилној и војеној нема другога народа и језика до хрватског. Уз њега приста сва трупа велики Хрвата на Сабору. Блажене памети наш покојни патријарх Јосиф видећи шта Хрвати зборе и како самог њега, као поглавара цркве и народа ни крива ни дужна за чистог овејаног Хрвата прогласише, сазва к себи неколико чланова последње српске Благовештанске скупштине и написа Меморандум на Загребачки сабор, против тако небратски иступака неколицине саборски посланика и наметања имена многобројном народу српском у Троједној Краљевини².

Меморандум се на Сабору прочитао. Сабор је уважио речи патријархове. И кад дође ред, којим именом да се прозове језик у Троједној Краљевини, назваше га „народним језиком Троједне Краљевине” јер против назива хрватског бежу из реда противни сви Срби и славонски посланици. Име народног језика у Троједној Краљевини ако није сасвим добро и основано, оно је практично уколико не вређа народни понос они људи, што неће да су Хрвати и који је већина у Троједној Краљевини.

То беше па и прође. Загребачка хрватска школа, сита ваљда наше југославенске слоге, пронађе својом недокучљивом логиком, да Сабор није имао право, што је дао и не-Хрватима ексистенцију

¹ Текст је објављен, у два наставка, у новосадском *Српском дневнику*, 16. и 17. фебруара 1863, бр. 37 и 38. Потпис аутора чланка изостао је у оба случаја.

² На последњем Хрватском сабору, који је заседао од 15. априла до 8. новембра 1861, већина посланика није била спремна да подржи српске захтеве које су истакнути на Благовештенском сабору. Питање припадности Срема имало је, у том контексту, прворазредан значај. Расправљајући о Војној граници, на Хрватском сабору, велики жупан загребачке жупаније Иван Кукуљевић Сакцински истакао је да је она „насељена чистим народом нашим”. Ово прећуткивање српског имена подстакло је патријарха Рајачића да упуту поменути протест. Српско питање на Хрватском сабору 1861. решавало се и кроз добијено признање „да у Троједној Краљевини има и народа српског”. Осим тога, Сабор је изјавио да да је увек желео „да Срби и Хрвати као најближа и једнородна браћа један другога име и племе као народну светињу љуби и почитује као и до сада, тако и у напредак у братској слози остану”. Српски политичари су били незадовољни јер се оваквом изјавом

у Троједној Краљевини, као и даље, да се за осигурање аутономије и права Троједне Краљевине мора она назвати хрватском државом, да се сви народи у Троједној Краљевини морају похрватити и да језик, којим се говори на Цетињу, у Београду, Сарајеву, Новом Саду, Осеку и пише у Загребу, не може другим именом назвати него хрватским језиком. И кад се све то похрвати, онда ће тек хрватска држава моћи бити снажна, сложна и напредна!

Ова намера велики загребачки Хрвата испрва се тајила; али сада изађе у свој својој голотињи на видик. „Позор” јавно у својим уводним чланцима исповеда, да Срби у Аустрији имају само као Хрвати будућности, да је цела Троједна Краљевина са Сремом и Славонијом натучена хрватским пуком, а српска народност можда и има будућности преко Саве, али у Аустрији никако, јер су Срби само добеглице из Турске, те су их као такве Хрвати и Мађари у свој милосрдни наручај примили и од пропасти спасли; дрзноврност је дакле српска искати Војводовину и тражити господарење над онима, који их милосрдно у наручај примише, – вели изрично „Позор”.

Да су овако ексцентричне мисли, мисли поједини древности испитатеља хрватски, не би на њи никада ни речце прословили; јер такви претерани и занешени људи име у свакоме народу, а у Хрвата можда и највише; јер није то првина, да хрватски славни мужеви „историчким пергаментима и документима” доказују, да Срба нема на свету, да их никада није ни било. У овом погледу може као ремек служити далеко чувена и прослављена расправа г. Старчевића у „Нар. Нов.” од 27. септ. 1852. г. где збриса Србе једним потезом пера са лица земаљскога, и да не би изврсног

признавало само физичко присуство Срба на тлу Троједне Краљевине. Као веома позитивна за српско-хрватске односе, прихваћена је саборска одлука о слободној употреби ћирилице, али у питању назива службеног језика Троједнице највише им је одговарао Кукуљевићев предлог, који није на Сабору прихваћен, да се језик назове „хрватско-српским” односно „хрватским или српским”. У суштини, Срби су већ 1861. постављали захтев да им Хрватски сабор призна националну индивидуалност. Хрватски политичари 1861. и касније, зазирали су од српских захтева, оцењујући да они иду за тим да се Србима призна статус „дипломатичког” народа, а тиме би, по њиховом уверењу, ослабио државо-правни отпор Хрватске према Мађарима. Тек на седници Хрватског сабора, одржаној 11. маја 1867, на формални предлог посланика Ивана Вончине, биће прихваћена свечана изјава „да Троједна Краљевина признаје народ српски који у њој станује као народ са хрватским народом истовјетан и равноправан”. О српско-хрватским односима 1861, Хрватском и Угарском сабору 1861. види: *Дневник Сабора Троједне Краљевине Далмације, Хрватске и Славоније одржан у главном граду Загребу год. 1861*, Загреб 1862, 66; В. Крстић, *Хрватско-угарска нагодба 1868*, Београд 1969, 148–196; В. Крстић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914*, Београд 1991, 61–62, 66, 71, 74, 80–81, 99; М. П. Десанчић, *Све досадање беседе*, књ. 1, Нови Сад 1883, 1–22.

одговора г. Јована Суботића³ у свески II „Летописа“ за 1853. г. би нас за цело до данас нестало, нити би нам се знало више имена ни колена!

Ми смо обично оваке ексцентричне мисли одбили на дару појединим усијаним главама хрватским. Али данас ствар не стоји више тако просто и невино. Данас је читава једна школа хрватска пригрлила науку Старчевићеву, данас та наука није више гола реч на папиру, данас та реч прелази у дело, издају се наредбе у корист распрострањања хрватства на очевидни уштрб српскога језика и имена. Данас се већ више ћутати не може, ако нећемо, да нам се не рекне, да нам је равнодушна толи неправедна и вређајућа, пропаганда хрваштине у Троједној Краљевини.

Ми смо већ саопштили неколико дописа у нашем листу из Славоније и Војене Крајине; осим тога имамо у рукама и стижу нам непрестано нови и нови дописи и чланци из различних крајева Троједне Краљевине, у којима се подједнако наша браћа како православне исто тако и католичке вере свечано ограђују против неправедног и неприродног наметања хрваштине становништву Троједне Краљевине. Хрватска школа, која тај посао данас у Троједној Краљевини тера, има власт у рукама, а против власти и силе тешко се опирати. Наши ће се читатељи зачудити, док прочитају, шта се десило са нашим Ђаковачким дописником, што се усудио у „Срп. дневнику“ написати, да „Славонци нису Хрвати“. Ако се браћа наша Хрвати не устручавају средства тероризације и гонења употребљавати за утемељење своје хегемоније у Славонији, онда видимо који је час куцнуо, и како стојимо са разглашеним братством и равноправности нашом! Ако ће Хрвати, којима је у рукама данас црквена и светска власт у Троједној Краљевини, поступати таким начином против наши дописника, који се усудише јавно шта рећи против неправедног наметања хрваштине; онда нека не иште од нас „Позор“ да му саопштим о именама ти наши славонски и крајишки дописника, да ти њима случајно не оплете хрваштина трнови венац, као што га сплете нашем ђаковачком дописнику!

Набрајање у „Позору“ поједини имена из Славоније, који оће да су Хрвати, не вреди ништа. Ако и њи у тој родољубној ревности према хрваштини подстичу ти исти мотиви који и Мишкатовића⁴, онда разумемо; али их за гласило славонског пучанства никако узети не можемо. Глас славонски посланика, као законити

³ И Милетић се носио мишљу да одговори Анти Старчевићу, али га је Суботић у томе преухитио.

⁴ Јосип Мишкатовић (1836–1890), хрватски публициста, књижевник и политичар.

заступника Славоније на последњем Сабору загребачком веће је за нас јемство, него ли имена која „Позор” набраја. Ти посланици беху за равноправну заједницу три сестринске краљевине, Далмације, Хрватске и Славоније, а никако за супрематију хрватску, па било то државну, политичку или народну. Други ће Сабор показати и опет, како Славонија мисли о својој државној и народној свези са Хрватском. Пристану ли славонски законити посланици уз велики програм хрватске државе, ми нећемо имати ништа против тога, јер смо научени поштовати глас народа, глас сина Божија, нити ћемо ићи по примеру хрватском унаточ вољи и тежњи народа у корист своје народности.

Међутим пак за свету дужност сматрамо саопштавати у овој ствари одзиве наше браће из Славоније и Крајине, о којима смо уверени, да из чистог уверења и бескористни мотива истичу. Саопштавањем ти одзива, желимо да отворимо место слободном гласу славонском и крајишком, који се у Троједној Краљевини на силу угушује, желимо да изнесемо на видик ране, које тиште наше народно тело, а наћи ће се ваљда и родољуба што ће се постарати – *ne quid respublica detrimenti capiat*.⁵

Но пре, него што саопшtimo неколико славонски чланака, рећи ћемо предбежно од своје стране још коју.

II

Кад је наш загребачки колега „Позор” за добро нашао изићи једном са ствари чисто на среду и без сваког околишења јавно пред целим светом исказати, што му одавна већ на срцу лежи, а то је, да је Троједна Краљевина чисто хрватска земља, да је напућена хрватским пуком, да ужива хрватска права и говори хрватским језиком, држимо за дужност и ми од своје стране изићи са ствари на среду, показати па и доказати што сами о тој ствари судимо.

На нашем словенском југу живе већ од толико столећа два истина врло сродна, али ипак и доста различита Славенска племена, Срби и Хрвати. Хрвати најпре, а за њима Срби доселише се у пределе, у којима од прилике и данас живе. Историјски је доказано, а то ћемо опширније у посебном чланку разложити, да су они застали у овим пределима већ једно славенско племе, Словене, претке они Славена, што то име још и данас носе у Крањској и Словенији у опште. Тим словенским племеном беше још пре

⁵ *Ne quid respublica detrimenti capiat* – Да не би власт претрпела штету.

доласка Срба и Хрвата напучен цео наш славенски југ, Срби и Хрвати основаше међу њима своје две државе; словенски живаљ, име и језик задржа се једино у Словенији; у данашњој Славонији оста тек име ти стари староседиоца славенски, и језик се прели у српски, а у Далмацији је то име такође све до последња два столећа највише употребљавано. Дубровачки песници називају се најрадије словински песници, свој језик словинским језиком, а народ у оним покрајинама словинским народом.

Питање је, да ли су Срби и Хрвати, дошавши у ове пределе, били један народ и говорили једним истим племенским наречјем? Ово је после немогуће Срби и Хрвати, као год што имају два различна имена, као год што су се из две различне земље доселили, као год што су населили и основали две различне државе, имају две у сваком погледу различне прошлости, имали су такође и два ако и врло сродна, али ипак посве различна племенска наречја; дакле били су и два сродна, ако и различна славенска племена. Настаје друго питање, које је народ српски, које хрватски, које је језик српски, а које хрватски?

Штокавачки, а то ће рећи данашњи књижевни језик српски и хрватски јесте племенско наречје народа српског. Хрвати, ако држе да нас Срба збиља на свету има, нека укажу ма који кут народа нашег, где се не би говорило језиком, којим се у нас пише. Па кад сви признати морамо, да цео народ српски говори свугде и на сваком месту, једним те истим језиком, онда нам ваљда ни најватренији Хрвати не могу замерити, што велимо, да је тај језик, језик народа српског. А како стоји са Хрватима? На јадранским островима, у једном делу приморја и у раштрканим колонијама у Угарској, где се хрватско племе најчистије одржало од смесе и туђи елемента, где се и дан-данас назива хрватским именом, постоји наречје, које је у лексикалном и граматикалном смислу сасвим различно од српскога, – такозвана чакавштина. Ако чакавштина није племенско наречје хрватско, онда не поњамо откуда да га говоре баш они Хрвати, који су најчистији и најовејанији остаци хрватског племена? Хрвати не могу никада рећи, да чакавштина није њихово племенско наречје, јер чије би иначе било? Ако пак рекну, као што и говоре често, да је поред чакавштине и штокавштина (српски језик) и кајкавштина (словенски језик) хрватско наречје, онда допуштамо загребачким филолозима и политицима да тако мисле, али смо уверени да у свом пространом свету неће наћи ни једног присталицу, који ће уз њи рећи, да има једно малено славенско племе на југу, које говори три у лексикалном и граматикалном погледу различна славенска наречја, а то је племе хрватско!

Пошто је српски језик већ толико завладао, и од Хрвата обљубљен, признајемо да им је сад тешко рећи, да то није њин сопствени језик; али то могу још мање очекивати од нас да рекнемо, јер је то наш матерински језик, кога сваки Србин мајчиним млеком посиса, на ком је певао своју сјајну прошлост и тиме стекао достојно име у реду европски народа.

По племенском наречју дели цео свет племена, по различним племенским наречјама делимо и ми Србе и Хрвате. Сва друга подељења јесу софистична, против природе и здравог разума.

Да видимо.

По вери држимо, да нема ни једног паметног човека, који би могао народности делити. Кад би се по вери делили народи, онда би морали претпоставити, да је вера пре постојала, него што су биле народности, и да сваки народ тек једну веру исповедати може. Код свију пак народа налазимо, да нису једне вероисповести, па ипак нико неће рећи да не сачињавају један народ, тако је код Немаца, Мађара, па и код сами Славена, Чеха, Словака, па и нас Срба. Наша браћа католичке вере, што с нама имају један језик, једне обичаје, успомене и преданија народна, не могу дакле бити друге народности, него које смо и ми сами.

По повесници. Неки се осврћу на повесницу, те доказују, што је некад који народ заузео то остаје његово. Тако доказују и неки историци хрватски, да је хрватско племе у седмоме веку дошло из Беле Хробацке и заузело пределе између Дунава, Саве, Драве, Купе и Врбаса, јер тако стоји изрично у Порфиригениту *de administratione imperii* кар. 30 па зато је и данас у тим пределима чист овејан народ хрватски. Овако кројећи народе, долазимо до већи апсурдитета, него делећи их по вери. Прво у Порфиригениту стоји да су Хрвати те земље тек заузели, али не да су их уједно и напучили, што тако малено племе као што је хрватско није никада ни могло учинити, а друго, рецимо баш да је повесница мерило, и да је све то тако као што Порфиригенита каже, зар се са Порфиригенимом свршава повесница? та с њиме се тек започиње! Колико је у тим пределима било преврата и сеоба после Порфиригените, да напоменемо само татарско и турско време, колико пути читамо у повесници да је Славонија, разумевајући и данашње три хрватске жупаније, тако опустошена, да једва која жива душа у њој остаде. Прелазак Арсенија Чарнојевића и толике друге сеобе Срба у Далмацију, Срем и Славонију, зар не спададу такође у повесницу? Зар је само Порфиригенимова сеоба мерило, а ове друге не? У беседи Јована Суботића на Благовештанском сабору напомиње се како је велик број православног народа још у прошлом столећу

био у Славонији; а то су све новодошљаци српски, јер шизматици у прошлим столећима нису били тамо, јер и није трпљена вера, нити моглоше добра притежавати. И при свем том позивају се хрватски историци на историју и Порфирогениту, да је у Троједној Краљевини чист овејан хрватски народ.

По државном одношају. „Прозор” је у последње доба ударио у ову жицу, видећи да му све остале попуцаше, те наводи да у једној држави не може бити више народности, до једне, и народ што нема државоправног основа, да није народ. Овако умствовање могло је тек из загребачке великохрватске школе изићи. У којој је европској држави тек један народ и језик? Мало не у свакој се наоде по две по три генетичне народности, само у Хрватској не сме другог народа бити до ли једног хрватског! Или овде можда „Позор” мисли једну политичну народност? Ако ћемо у обште признати да има по држави политични народности, нпр. швајцарске, турске, итд. онда морамо признати да у Троједној Краљевини политична народност није хрватска већ аустријска, јер је Троједна Краљевина саставни део аустријске државе. А ако ћемо признати политичну народност и мањи државни комплекса, онда питамо зашто да је у Троједној Краљевини хрватска народност политична, а не српска, кад је Срба нумерично много више од Хрвата? Зашто није славонска, далматинска, кад Хрватска нема ни у ком државном погледу првенство над Славонијом и Далмацијом.

Ми дакле не видимо да је и у ком погледу основано наметање хрватског имена пучанству Троједне Краљевине; напротив да је противно свима историјским, етнографско-географском и државним обзирима.

Браћа Хрвати нек потежу какве год оће пергаменте из Рима, Млетака и Цариграда, паметан свет зацело уверити неће, да је право што чине, и да ће то насилно похрваћивање уродити сретним плодом на нашем југу.

„Док је један Србин и то је народ” постала је девиза српска, коју Хрвати никаквом на свету макијавелистиком и софистиком оборити неће.

Ми смо рекли да по племенском наречју делимо народности и да сваког штоковца сматрамо за чисто овејаног Србина. Сви православни Славени у Троједној Краљевини јесу штокавци, дакле Срби, као што то име никад ни један затаити неће, а што се тиче штокавачки католика на то примећујемо ово: пошто међу нама и нашом једноплеменом католичком браћом није наступило још оно поверење и срдачност која се од синова једног народа иште,

пошто још нису пале предрасуде и препреке, које братском зближењу нашем на путу стоје: нисмо вољни, нити ћемо икада терати народни прозелитизам код њи по примеру загребачке хрватске школе. Браћи нашој Славонцима католичке вере нека је просто бирати си народно име. Славонско име тако је исто славно као и српско и хрватско. И пошто је, ако и не сво, а оно неки део католичког становништва у Славонији пореклом од стари Славена, који пре доласка Срба и Хрвата у тим пределима бише, то и славонско, као генетично име може стајати упоредо са српским и хрватским именом; пошто је пак Славонија упливом српскога живља свој првобитни славонски језик сасвим изгубила и српским заменила, то је назив српско-славонског имена у Славонији најприроднији, а уједно и најпрактичнији јер му се и православни народ неће противити.

Оволико „Позору” и загребачкој хрватској школи. Противне смо им разлоге увек готови саслушати, али само разлоге, а не празна бенетања, као што обично чине, кад год се о овом предмету говор и полемика отвори. Са својим Порфирогенимом неће далеко успети, јер се данас из иљадугодишњи пергамент не стварају народи и државе, ту раде друге постојеће и оживљујуће силе; прошлост је за архиву, а будућност за оне, који се опиру на снагу, из које се живот црпи.

(Из књиге Светозар Милетић, *О српском питању*, Нови Сад 2001, стр. 63-70).

Срби муслиманске вере у Босни и Херцеговини (политичка прошлост)

У нашем јавном животу настале су групације не баш онаке какве је себи замишљала наша омладина у својим дебатама о југословенској идеологији у Бечу пред Видовдан 1914. год, када се окупила да прослави педесетогодишњицу друштва „Зоре“. При стварању групација играли су улогу многи моменти, које је бујна машта наших омладинаца просто превидела. Ми имамо данас врло чудноватих политичких група, али је свакако најчудноватија група наших муслимана у Босни и Херцеговини, дакле муслимана наше расе, крви и језика.

Док су се наши Хрвати, под утицајем свога донедавног живота и сватања, груписали чисто племенски, а исто тако и Словенци, само са нарочито подвученом верском политичком нотом, наши муслимани нису извели своје груписање ни по племенској припадности ни по некој нарочитој својој верској политици него по својој заосталости у старим навикама, по своме тешком привикавању европској цивилизацији, и по своме још задржаном романтичарском менталитету, али је то све заогрунуто једним врло танким верским плаштом, из чисто дуго уобичајене на-

вике. Да бисмо потпуно сватили став наших муслимана, најбоље ће бити да се упознамо с неким елементима њихове вере, који заправо и чине главну разлику између ње и хришћанства.

Исламска вера дели цео свет на двоје, на „дари ислам“ и на „дари харб“, т. ј. на свет где господари Ислам и на свет против кога муслимани треба да воде рат, или, кратко, на муслимански и немуслимански свет. Само монотеисти немуслимани могу живети у исламској држави ако плаћају кораном предвиђен порез на главу и ако се покоравају законима, а оним који то неће и свим политеистима најављен је рат до истраге. Цела замисао ислама је да он буде господар, а нема нигде ни помена нити о апсолутној једнакости, а камо ли о подређености с другом којом вером. Поред овога, у корану је изричито наглашено да у исламу нема клира („ла рух-банијете филислами“), а то значи: муслиману ни у којој прилици, од рођења до смрти, није потребан свештеник, па тога уопште и нема, него је сваки муслиман сам себи свештеник; али, кад их има више, заједно бирају једног између себе да буде први међу једнакима, и овај их предводи, а сви остали у једнакој мери сарађују.

Ова два момента су врло важна за разумевање муслимана и њихове психе. Кад муслимани имају своју самосталну државу, они, руковођени тим двама начелима, имају иницијативу за акцију на свим пољима људског настојања, тада су они позитивни у свом правцу, и као такви дали су у своје време арапску и перзиско - муслиманску цивилизацију, и турску војну организацију, базирајући све своје творевине на коранским прописима. Међутим, други је случај кад муслимани изгубе своју самосталну исламску државну заједницу и хегемонију; онда изгубе компас, престаје њихова активност, завуку се у саме себе постану потпуно дефанзивни, и систематски пропадају у средини некоранске концепције.

Наши муслимани српске крви и језика били су под Турцима носиоци турске државне идеје у нашим крајевима, јер је то била у исто доба муслиманска државна идеја. Имали су турског султана, који је био први верник међу њима, који је био халифа и који их је водио у свете ратове против свих неверника. После окупације настала је неугодна измена: наши муслимани, који су се дотад управљали по коранском

сватању државе, били су присиљени да живе у држави по законима који им не само не дају првенство него их чак и унижавају и стављају у други ред грађана. То их доводи до очајања и стотине хиљада њих напуштају своју Босну, коју су толико волели и коју у туђини и сада још воле, селе се еу бели туђи свет, али онамо где с корански појима држава. Они који су остали пустили су се животу као тиква низ воду, не дају од себе знака јавног живота: животарили су и стално иш; чекивали неки рат и, помоћу њега, повратак муслиманске државе; а други су пропадајући стално ишчекивали кад ће осванути судњи дан, јер у простом муслиманском свету живи предање да ће пред судњи дан превладати неверници, а муслимани ће ићи Меки и Медини одакле је и почело проповедање праве вере у Бога — Ислама. Нико није хтио да учи модерне школе „неверничке“, нарочито нико од коленовића; тек после дужег времена почела их је посећивати сиротиња, па и она само намамљена стипендијама и помоћима већ у основној школи.

Тако се то животарило до 1899. год, кад се десио један ситан и незнатан догађај, али који је дао врло велике последице по наше муслимане. Те године, у околини Мостара, католичке свештенице — часне сестре украду муслиманску сеску девојчицу, неку Фату Омановић, покатоличе је и венчају за неког младића. Кад се за ово сазнало у Мостару, маса муслиманске, узбуне се и образују одбор, којем ставе у дужност да најенергичније тражи од власти да пронађу отету девојку и да је врате вери и родитељима. Аустриске власти нису узеле озбиљно овај покрет, и на захтеве ладно су одговориле да је „крив слаб верски одгој муслимана у Босни и Херцеговини да се оваке ствари могу дешавати“. Овакав одговор и овакав став власти узбуни целу Босну и Херцеговину, и мало по мало покрет за враћање отете девојке родитељима и вери претвори се у покрет и борбу за аутономију верских и верско-просветних вакуфских добара и установа муслиманских у Босни и Херцеговини. Борба је била врло упорна с обадве стране, и трајала је пуних десет година, док се није окончала свршетком анексионе кризе кад су аустриске власти, царском санкцијом од 15 априла 1909. год., одобриле „Статут за аутономну управу исламских вјерских и вакуфско-меарифских послова у Босни и Херцеговини.“

Анексија Босне и Херцеговине је најпозоријније деловала на наше муслимане. Кад је проглас о анексији освануо по зидовима босанских вароши, Срби православне вере били су бледи и ћутљиви, и давали су утисак људи који неизмерно пате, али ипак савлађују бол и уздају се да ће им неко притећи у помоћ и ублажити бол. Међутим, Срби муслиманске вере изгубили су били потпуно главу; изгубили су сваку наду и уздање и јавно су плакали као деца.

Православни Срби имали су у својим најширим народним слојевима дубок национални осећај, знали су да имају браћу и изван Босне, који имају своје самосталне државе и чекали су од њих акцију, уз припомоћ Русије те су своју снагу чували за тај моменат. Зато су они могли да очувају свој национални морал и отпорност.

Срби муслиманске вере, међутим, кроз четири века удаљавани од националног идеала, борећи се за чисто верски исламски идеал, нису осећали своју браћу у Србији и Црној Гори, а још мање у Русији, и све су очекивали од браће по вери, Турака. Анексија им је порушила све наде и сва очекивања заувек. Место поруке „биће дана од мејдана“, они сазнају горку истину да су их Турци продали Аустрији јефтиније но што се онови по глави продају. Ради тога је завладало очајање међу њима, и почела је нагла сеоба у бели свет, ближе Меки и Медини. Услед тога им је отпорност у борби за верску аутономију потпуно ослабила. Аустрија искористи овај повољни тренутак, те убрзо иза анексије долази до компромиса, и борба за верску аутономију завршава се споменутим аутономним статутом.

Вакуфско-Меарифски Аутономни Статут организује све муслимане у Босни и Херцеговини верски, како нису били никада организовани, ни за турско доба. Најмања јединица је џемат (слично парохији), где џематлије бирају председника (џематбашу) и шаљу делегата у среско место. Делегати џемата у среској скупштини бирају среско вакуфско поверенство и делегате за окружну скупштину у окружном месту где опет ови бирају чланове за вакуфско - меарифски сабор у Сарајеву и чланове изборне ходинске курије. Вакуфски сабор је централни и врховни аутономни орган за управу свих верских и верско - просветних имања, и за решавање свих верско - имовних и верско - политичких питања, а има

своје редовно и ванредно заседање. Изборна хоџинска курија састоји се из верски учених људи, и састаје се кад треба изабрати Реисулудему (поглавицу верских зналаца), или чланове улима меџлиса, (највише верске установе), који се брине о чисто теолошким и теолошко—просветним проблемима и узима видна учешћа и у вакуфском сабору. Вакуфско-меарифске и верске аутономне власти решавају самостално све ствари које по статуту припадају њиховој надлежности, а против тих решења не може се тражити никаква правна заштита од земаљских власти, сем ако су дошла у противност са којим општим законом. Нижи органи улема меџлиса су, муфтије, којих има толико колико има у Босни округа односно области, са седиштем у окружном месту.

Вакуфско и верско-просветном аутономијом муслимани су добили да сами управљају свим питањима своје догматске и материјалне природе. Могли су дакле да се побрину за бољи „верски одгој“, да се не би могле десити крађе и католичење муслиманских девојака и уопште младежи, и да им се не руше џамије, нити њиховим имањем дижу католичке богомоље. Деловање верске аутономије имало је многоструке последице. Одмах је престала сеоба муслимана у свет. Чим је почела борба за верску аутономију осетила се потреба школованих људи, већ тада је разбијена предрасуда да се у „швапским“ школама ђауре муслимани, и било је довољно муслиманске деце у школама. Кад је добивена аутономија, и кад је анексијом дефинитивно скинут с дневног реда државно-правни положај Босне наш муслимански свет бацио се најпреданије на школовање младежи у свим правцима; да би се омогућило школовање и сиротој деци, основано је културно просветно друштво „Гајрет“.

Године 1899., кад је почела борба за верску аутономију, муслимански наш свет имао је у борби и у опозицији добра савезника и друга у својој браћи православним Србима који су се исто тако борили за своју верску аутономију. Иако је и православни и муслимански свет тада све гледао кроз своју верску призму, ипак је заједнички непријатељ, аустријска власт, учинио да су се прваци и једних и других нашли заједно, често заједнички иступали, и у свему се међусобно помагали. Наш муслимански свет, иако је то неоспорно део српског народа у својој вековној концепцији исламске државе изгубио је осе-

Њај своје националне припадности па и сада, у заједничкој борби с православном браћом против католичке Аустрије за верску аутономију, није се називао формално Србима него само Србофилима, нешто ради тога што је био нагао прелаз од имена чисто верског карактера, а највише ради тога што је православним Србима име Србин било синоним верском називу православном. Ипак су тадањи прваци муслимана запливали били у струје које би их неминовно довеле да постану присташе и борци праве српске националне мисли како то најбоље сведочи већ тада покрет муслиманске омладине окупљене око Османа Ђикића, која се већ престала називати србофилском и усвојила прави назив Срба муслиманске вере. Овако буђење и развијање српске свести код наших муслимана било је за аустриску политику врло незгодно, и њезине власти су биле упрле све силе да спрече тај развитак.

Све могуће су употребиле у ту сврху, али им је то врло слабо успевало, све до анексије и до оне чувене босанске уставности, где се у парламенат бирало по верама и по куријама, а одлуке саборске постајале правоваљане тек кад их одобри и Беч и Пешта. Тек кад је почео „парламентарни“ живот Босне и муслимански свет добио своју верску аутономију, и кад га је дуга борба изнурила и анексија разорила, изнурен дугом борбом и разочаран анексијом, тек тада је успела Аустрија у својим намерама. Она је на разне начине умекшала прваке наших муслимана, а верским системом аутономије развила је, место српске националне свести верску муслиманску свест, па је изгледало да ствара муслиманску нацију. Систематски се протурало кроз штампу «Српски народ» за наше православље, «Хрватски народ» за наше католике, а «муслимански народ» за наше муслимане. Ово је толико успело да су и најинтелигентнији Срби православни ову поделу примили и у својој штампи практиковали. Аустрији је дакле успело да од првака наших муслимана, некадањих опозиционара и србофила, направи гувернаменталне људе, а ускоро затим аустрофиле и србофобе. Једино није успела у овом код групе омладине која се окупила била око Османа Ђикића; она је већ тада носила праву српску националну заставу, па ју је пронела и кроз Светски Рат, све до наших дана. Поред ова два типа наших муслимана има и трећи: они који су за време десетогодишње борбе за верску аутономи-

ју били на страни Аустрије, они су се називали Бошњацима и Хрватима, а народ их је називао «мехкишима» или «прдектерима», јер су били за народну ствар сумњиви (фердехтиг). Кад су борци за аутономију постали владини, аустриске власти издале су наредбу својим дотадањим хизмећарима, названим прдектерима, да се повуку и ћуте до даље наредбе, што су ови најпослушније и учинили.

У оваким приликама и околностима затиче наше муслимане и Балкански Рат, који врло отежава нашу националну ноту међу нашим муслиманима. Балканским Ратом наново се буди код наших муслимана успавани исламски инстинкт поделе целог света на муслимански и немуслимански део и појавила се нада да може доћи до победе муслимана не само над балканским Савезом, него их је њихова припроста наивност довела и до маштања да ће муслиманска држава, Турска, отерати чак и Швабу из Босне. Колико је и како деловао Балкански Рат на наше муслимане, најбоље ћемо показати једним примером. У Мостару је био млад и богат трговац Мухамед Велић, који је само основну школу свршио; био је познат као толики србофил да се готово признавао Србином. Прва вест о Балканском Рату изазове нешто неочекивано у души тога човека. Нестане га из Мостара, а доцније се сазнало да је погинуо у борби бранећи Скадар од Црногораца.

Било је доста наших муслимана који су мање узимали учешћа у народном покрету, а који су отишли у турске добровољце. Додуше, аустриске власти чиниле су им у томе све могуће олакшице. Брзе ратне операције испале су потпуно обрнуто надама наших муслимана. То је учинило да нестане сваке љубави између маса наших муслимана и православних а вешта аустриска штампа је одлично искористила овај повољни момент за њу; место љубави свуда је сејала најбесомучнију мржњу између та два наша народна елемента. У ову акцију Аустрија је била ставила цео свој службени и неслужбени (прдектерски) апарат. За илустрацију навешћемо један пример. Један тадањи професор муслиман, у своме крају познат као »прдектер«, писао је у »хрватском дневнику« таке оде Турцима а погрде о Србима да је то приметио чак у Бечу професор г. Милан Решетар. Овај поступак бившег његова ћака толико је разгневио старог професора да је поред

све своје удаљености од политике, сматрао за своју дужност да на те срамне чланке свога неваљалог ђака одговори низом чланака у листу »Дубровник« под својим потписом. А какви су тек били они који су били стално под утицајем аустриских језуита и нису имали прилике ни да виде поштеног, и честитог Г.Решетара, а камо ли да добију његове симпатије.

После свршеног светског Рата, кад је и најшира јавност увидела, шта је Аустрија намеравала за време Балканског Рата, јасно је постало зашто је Аустрија онако грозничаво радила да што више завади Србе православне са Србима муслиманске вере. Од Балканског Рата до Сарајевског Атентата дакле до грозног повода рату, није престајала организована и бесомучна пропаганда завађања православних и муслимана. Последица ове пропаганде било је необично запето стање између ова два елемента, а дошло је до ерупције погромима против Срба православних и дела национално свесних муслимана одмах иза Видовданског Атентата, у којима је узео учешћа сав службени апарат и сав олош католички и муслимански, нарочито некадањи „прдектери“. Тој пропаганди имају се приписати сва доцнија шуцкорска недела и свирепства »Босанаца« у Србији. Услед ове пропаганде муслиманске масе желеле су победу аустријског оружја, а кад је и Турска ступила у рат као савезник Аустрије, онда су свом душом биле за победу аустријског и турског оружја. Рат су назвали светим Ратом, и по џамијама су држали молепствија за победу над Србијом и њеним савезницима. Тада су широки слојеви муслимана тврдо веровали да је султан халифа направио уговор с Аустријом да, у случају победе, Босна припадне Турској, дакле муслиманској држави. Док су побожни старци муслимани молили Бога за победу, млађи и јачи су гонили православне Србе, а нарочито су показивали бес над Србима муслиманима из групе Османа Ђикића.

Рат је трајао дуго, и нико није био поштеђен од жртава, нарочито у нашој Босни. Аустрија је узимала све, чак и од „својих верних и драгих католика и муслимана“. Зато су и ови попустили у својој ревности, и напослетку чезнули за миром, па макар и с поразом Аустрије па чак и Турске. Долазак ослободилачке војске дочекан је истински радосно од огромне већине, јер је то значило мир и повратак на огњиште али кривци очекивали су опроштење а велики су се преда-

ли судбини, смишљајући како ће се оправдати кад их позову на одговор. Ослободиоци нису никог повукли на одговорност; кривци су поштеђени, правда није удовољена, и због тога су одмах наступиле рђаве последице. Место да се прави кривци казне, почеше да горе куће недужних сиромашних сељака муслимана по селима, од којих је власт била далеко, а уз то није имала у прво време ни ауторитета. Ови догађаји, ширећи се, необично су порасли, и међу муслиманима се појавила паника. Осетише се незаштићени, и због тога су почели да збијају редове, да се групишу за одбрану. Како је зло долазило од православних, за вође им се напутише махом они који су требали бити кажњени за своја недела. Тако се, скоро спонтано, формирала фаланга муслиманских редова; тако је постала политичка странка која носи име организације, и у којој су се окупили по вери али не да бране веру него иметак и живот, а верско обележје натурено је силом околности.

Ни у једном делу наше отаџбине није био народ толико неспреман за управу и позитиван рад као у Босни и Херцеговини. Узрока овоме има више. Српска интелигенција није знала да се снађе одмах по ослобођењу, јер она која је била способна да жртвује, прегара и пати за своје идеале, при наглom преокрету није умела да догађајима даде правац, који су народни и државни интереси захтевали. С друге стране, некажњавање опште познатих ратних криваца и злочинаца, затим парламентарни демократизам, и опште тајно право гласа, учинише да су се окупљеним муслиманским масама ставили на чело све изразити и окаљени србофоби, који не само нису никада били уз народне идеале него су увек били против њих.

У почетку главно питање нашег државног живота Босне било је аграрно питање, које су форсирале православне партије, а које је било уперено најаче против муслимана. Католици су у овом питању приправили улогу посматрача, а кад је примљена и узакоњена теза православних, користили су се на штету муслимана свакако у истој мери као и православни. Ово питање уноси један нов елемент за заоштравање односа између православних и муслимана. У политичком животу Босне од ослобођења само се говори о питањима која против муслимана заступају православни; а като-

лици су били увек као узгредни. Овакав однос је био дакле од ослобођења до скоро. Међутим, у последње време јавља се промена. Свуда је заведен ред и безбедност, дакле престале су паљевине и убиства муслимана. Аграрно питање у Босни готово је потпуно скинуто с дневног реда, јер је у главном решено. У Турској, муслиманској држави, која је била све до недавна звезда водиља за наше муслимане, протеран је халифа и укинута то звање; Турска држава престала је носити муслимански верски карактер, постала је само национална турско—османлиска република, која се потпуно модернизује, која укида шеријатске судове, укида верске школе медресе, одбацује не само чалме и турбане свих боја и димензија него чак и фесове, и уводи облигатно ношење шешира као и друге „неверничке“ одеће. Најпоследње, десило се и последње чудо, велико чудо, барем за наше верски груписане муслимане, — измирили су се и споразумели Београд и Загреб. Све то учинило је да је муслиманска југословенска организација као партија остала без програма. Због свега тога данас се у Босни љуљају муслиманске масе. Међу њима је право врење и оне и њихове вође траже пут којим да крену.

Муслиманске масе су партиски дубоко деморалисане, услед свих досадањих неуспеха, и тако дуге опозиције и економске изнурености и оне траже себи склоништа.

По своме васпитању у фамилији и у својој средини, ослањајући се на своју бурну прошлост и на своју борбеност и јак темперамент, наши муслимани нерадо трпе промене. Сви догађаји око њих, међутим, тако су, да их све сили на промену и они се данас смишљају и таласају. Ако неувиђавност православних Срба буде и даље потрајала, треба рачунати с тим да ће муслимани отићи на другу страну, куда их маме и где су им широм отворили врата.

Хасан М. Ребац

(Летопис Матице српске, књ. 306, 1925, св. 2-3, стр. 109-118)

О ПРИМАСУ СРПСКОМ

Одломак из књиге *Србија и Ватикан 1804-1918.*

1. *Афера 1901-1902. око своја-
шања Светојеронимског завода
у Риму и право архиепископа
барског на титулу Примаса
Србије*

Године 1901. збило се нешто због чега је настала критика и протести. Завод Светог Јеронима у Риму пореклом сеже у XIII век. Дуго је имао назив *словенски*, а у XV веку се име замењује називом *илирским*. Овај Завод је 1842. Аустрија преузела под заштиту, а 1862. у њему је основан колегиј Св. Ћирила и Методија за клирике и свештенике, који су учили у Риму. Међу његовим каноничима неко време је био Франо Рачки (1857-1859), најоданији друг и саветник бискупа Штросмајера. По бревеу Лава XIII *Slavorum gentem* имао се тај Завод преуредити у богословско семениште и предати у руке Хрватима, од 29. јула/1. августа 1901. под именом *Collegium Hieronymianum pro Criatica gente*. У првом члану закона тог колегија се каже, да се колегиј оснива за хрватски народ, у који се примају само питомци за свештенике, који су родом и језиком Хрвати. Чланом 9. набројане су бискупије које су овлашћене да шаљу своје питомце.

Кнежевина Црна Гора 1901. уложила је протест у Ватикану због новог назива *Collegium Hieronymianum pro Criatica gente*, зато што су и Срби католици из Барске надбискупије имали право на тај завод.⁴

² Веселиновић, *Конкордат између Србије и Ватикана. Државна и црквено-правна студија* Б. Б. Несторовића, 15, 193, 641-643.

³ АС-МИД, ПО, 1904, V/13.

⁴ Енциклопедија С. Х. С., II, 146-148; др Лујо Војновић, *Конкордат с Св. Столицом и наше национално питање*, Загреб 1923, 39, 77, 58; др Михаило Јановић, *Конкордат Југославије с Ватиканом*, Београд 1925, 77-87; др Виктор Новак, *Трагична трилогија хрватског католицизма*, Јевност (Београд) 27. II 1927. Поводом покретања овога питања изашла је у Риму 1902. књига Le Marguis R. Swiney de Masbanaglass-a под насловом *Le Monténégro et le Saint-Siège. La Question de Saint-Jérôme*, у којој се говори и о Примасу Србије, о конкордату са Црном Гором и Заводу Светог Јеронима, и где су дати значајни детаљи. У Заводу Св. Јеронима настојали су да православне преведу у Римокатоличку веру. Тако су покушали и са Теофаном Даниловићем, двадесетогодишњим пострижником манастира Савине, који је на превару римокатоличког свештеника одведен преко Трста, на путу за Кијево у Духовну академију, обавестио га да је у Риму отворен „православни Завод и да је он ректор истог“. Кад је сазнао да је преварен побегао и дошао у Београд код митрополита Михаила (АС-ПО, к. 31, бр. 397).

О Заводу Св. Јеронима у Риму, односу Црне Горе и Ватикана по питању имена овог Завода, па и Ватикана према Србима уопште 1901-1902, сазнаје се нешто више из писања *Српског Гласа*, који је био добро обавештен о томе. Ево шта је овај лист писао:

1) *Глас из Црне Горе*. Најновији атентат на српску народност, извршен папским бреветом *Slavorum getem*, изазвао је, сасвим природно, живо огорчење у свему српском народу, те се је очекивала јавна изјава слободних српских држава, у колико се тај бреве директно њих тиче. Црна Гора је већ проговорила овом значајном изјавом, која је штампана на првом мјесту у 36. броју званичног 'Г. Црногорца':

'Од како је у Аустро-Угарској распирена позната борба између браће Хрвата и Срба, изгледало је већ, као да је и Ватикан пристао уз прве, јер при разним својим манифестацијама, није се могло опазити, да признаје, да има својих слѣдбеника и у српском народу, као што их има у бугарском и у руском. Српска православна црква тим може бити задовољна, а што Ватикан, на штету универзалности своје цркве, тако поступа, то је његов посао.

Ми смо ту неприродну борбу између рођене браће вазда сажаљевали, али смо од ње далеко стајали, јер смо је сматрали као пролазном заблудом, која не може опстати међу људима од савремене просвјете и разбуђене националне свијести.

Али је 1. авг., по новом календару, изашао у том смислу један папски бреве, који се дотиче и Црне Горе. Ево у чему је ствар: у Риму је постојао од старине илирски завод Св. Јеронима, у коме су католици и из српскојих крајева, похађајући Рим, одседали, и у случају болести, њега налазили. Сада се у Ватикану нашло за добро, да се с тога завода избрише *илирско* име, и да се намијењу образовању католичких клирика, рода и језика *хрватскога*, изрично рече: *slavica gente*. Но, то се нас још ништа не би тицало, да се у тај хрватски народ не убраја и Барска архиепископија.

Ми бисмо тој одлуци Свете столице могли доскочити, шиљући наше католичке клирике за више образовање на другу страну, пошто их у Црној Гори нема хрватског рода и језика, што је услов уживања тог Завода. Али, не можемо допустити да се једним тако свечаним актом једне највише властити црквене уноси *туђа политика у наш народ и у нашу државу*.

Осим тога, Барска архиепископија носи наслов Примаса Србије (*Primas Serbiae*) из најстаријег доба српске државне самосталности. Историску судбину Србије дијелима је наравно и ова првосвештеничка столица Српске католичке цркве, и Божијим Провиђењем, нашијех дана, њ. краљевско височанство књаз Никола I ослободио је и обновио ту старославну столицу, обезбједивши јој потпуну религиозну слободу, склопљеном конвенцијом са Ватиканом, и она је тако ступила у нов живот да дијели судбину Црне Горе.

Али сада поменути папски бреве служећи политици, која је заузела противничко становиште према народу српском и ономе, када је у Србији С. Столица установила достојанство Примаса Србије, на крају крајева, *инволвира у себи укидање тога достојанства*. А, што не може допустити Црна Гора, којој припада то достојанство, а које стоји на пут оној политици, која је надахнула најновији папски бреве. Доста је споменути, да је Света столица установила те највише достојанство своје цркве у класичној Зети, да се оцијени важност те установе по Црну Гору, и отуда да се увиди колика је наша дужност, да сачувамо тај драгоценост остатак златне наше прошлости.

Св. отац у уводу свога писма изјављује своју љубав према Словенству, и да ту љубав и докаже, вели, да мјесто досадашњег *илирског* завода Св. Јеронима

установљује завод за *хрватски* народ. *Српски* народ је једна грана *Словенства*, као што га обухвата и *илирско* име; а најновија политичка доктрина наметнута хрватском народу, непризнаје и нијече егзистенцију српског народа: и та одлика светог оца сада се усваја? То очевидно противуречије између његове љубави према Словенству и његове противне Српству доказује, да св. отац није имао на ум, одакле потиче и куда смијера та хрватска доктрина, те су његови савјетници, који стоје на челу те политичке струје, могли издејствовати такву одлуку.

Зато се не може вјеровати, да ће Ватикан, кад ствар пажљиво проучи, и увиди посљедице поменуте своје одлуке, за ичију љубав остати при њој, тако неправедној против егзистенције српског народа, коме је сам Бог дао право, да живи и да се развија својим самосталним животом, које му право нико не може одузети, ако му и може за вријеме шкодити.

У сваком случају, *ми најенергичније улажемо прошлост прошле нове назива и нове намјене Светојеронимског завода у Риму, обрађујемо се прошле моралних и правних посљедица те одлуке у будућности, а већ стварне посљедице неће имати мјеста у оцету наше власи*".⁵

2) „Црна Гора и италијански бреге 'Slavorum gentem'. У своме последњем (46) броју Глас Црногорца доноси ово саопштење:

„Врло је чудновато, како римски листови не могу да правилно схвате задатака наше мисје у Ватикану, мада смо одма у нашем првом саопштењу чисто и бистро одредили наше становиште према брегеу Лава XIII од 1. августа т. г. изричито и категорички изјавивши да се нас не тиче ни реформа Светојеронимског завода у Риму ни његов преобратај у колеж.

Понављамо: нас се највише тиче оно што се у помнутом бровсу игнорира српски народ у српском Поморју (Serbia Maritima) и оно што отуда слиједи, то јест игнорирање, што значи укидање старославног достојанства католичке цркве, које је папа Александар II г. 1067. нарочитом булом дао Барској архиепископији, достојанство *Primariae sedis totius regni Serbiae*, а за вријеме дукљанског господара славног Михаље Војиславића, ком исти папа даје наслов краља српског - *Rex Serblorum*. То су достојанство слиједелих вјекова папе више пута признавале, и најпослије на ватиканском концилу г. 1870, кад је односна комисија одређивала, којим ће редом оци гласовати по хијерархијском достојанству, дошло је до питања и достојанство Српског Примаса и нарочити одбор састављен од неколико отаца (*judices querelarum et controversiarum*) одлучио је да барски архиепископ *Carolus Rooten* гласује са осталим примасима, и то други по реду и тако је гласовао, јер су ови ријешили, да се исти има сматрати *esse in eadem primatus possessione* (*Acta ed decreta s. s. oecumenici concilii vaticani*).

Убрзо иза тога Црна Гора је ослободила и присајединила Зету, у којој је нашла то достојанство католичке цркве, и склопивши конкордат са Ватиканом, у нов га живот увела. То тако старо и ријетко достојанство, као једно драгоценост добро земаљско, Црна Гора колико има права, толико исто има и дужности да чува, тим више што је на њезиној страни тако очевидно право, које јој нико не може данас не признати, а најмање Ватикан, који је позван да чува установе на цијелом земном шару а не да их руши.

Зато је Књажевска влада по овој *vigilantibus jura* послала нарочиту мисију у Ватикан да најприје уложи протест против оног брегеа у колико вријећа њено државно право, па уз то, ако узможе на лијепе да ту повриједу излијечи.

⁵ Српски глас (Задар) 6/19. IX 1901.

То је задатак наше мисије у Ватикану, и од свог протеста наша Влада неће одустати докле год не обезбједи своје право и то земаљско добро, то јест достојанство Српскога Примаса, које је послје пада српске државе вјековима у моралној области постојало, а које би се данас хтјело укинути, кад га је Црна Гора обновила и пут му отворила да дође до првога свога сјаја.

Је ли могуће да римски листови не могу ово схватити како треба и потпуно уважити?"⁶

3) „Светојеронимски завод и Срби. Нашим читаоцима позната је светојеронимска афера, изазвана папским бреве-ом 'Slavorum gentem'. Познато им је, да се је та афера и нас Срба у велоко тицала, јер је споменутим бреве-ом било не само затајено него и мистифицирано српско име и угрожено српском историјом освештено право. Познато им је, даље, да смо ми Срби, наравски, устали против те мистификације, и проти њој уложили протест. На послетку није им непознато, да је Црна Гора, којој је тим браве-ом специјално била нанесена голема неправда, одаслала у Рим нарочито изасланство са мисијом, да у Ватикану скрене пажњу на ту нанесену неправду и поради да се ствар доведе у ред на основу и у границама права и правичности. О задатку и успјеху те мисије проносили су се по различитим новинама различити гласови, већ према расположењу, које влада код односних новина према томе кораку Црне Горе. О њеном задатку ми смо у последњем броју донијели аутентично саопштење званичног листа Црногорске владе. О њеном успјеху доносимо данас извјештај, који је стигао бечкој 'Политичкој кореспонденцији' из Рима а који гласи:

'Црногорско изасланство у питању Светојерменског завода свршило је ванредно успјешно свој посао. Була 'Slavorum gentem' неће бити укинута, али ће бити дотјерана прама захтјевима Црне Горе. Кнезу Војновићу⁷ нарочито је речено, да се нишом⁸ није хтјело вријеђати католичке Србе,⁸ већ да се ту ради о погрешки, што је учинило лице, коме је ствар била повјерена, назвавши погрешно све југословенске католике Хрватима'.

Које је управ то лице, те је направило ту крупну погрешку, и поднијело св. оцу да је санкционише, о томе се у овом извјештавају изријеком ништа не каже. Али да директне кривице за ту погрешку треба тражити у хрватско-католичким бискупима Ситросмајеру, Штадлеру, Марчелићу, Уцеллини еш ком., то је више него истина".⁹

4) "Црна Гора и Светојеронимско питање. Римски дописник бечке 'Нове слободне пресе' објелоданио је у томе листу једно саопштење о Светојеронимском питању, у коме се, између осталог, налази и ова глупост: 'Црногорска мисија није имала никакав други циљ, него да за Хрвате изводи врело кестење и да великохрвајску роботу прокриумчари под црногорском заштитом'. У свези с овим каже се, како су хрватски бискупи бајаги истакли свога

⁶ Исто, 8/21. и 15/28. XI 1901.

⁷ Лујо Војновић (Сплит 1864-Загреб 1951), Србин римокатоличке вере. Он је 1896. ступио у црногорску службу, као секретар кнеза Николе, 1899-1903 је и министар просвете у Црној Гори, 1901-1902. вршио је функцију црногорског опуномоћеног посланика при Ватикану. Неко време био је на челу владе Црне Горе, а 1913-1914. био је њен изасланик на мировној конференцији. Од 1915. до 1919. заступао је Српску владу у Риму и Паризу. Доста је писао, па и Барској надбискупији (E. Maserati, *Momenti della questione adriatica (1896-1914). Albania e Montenegro fra Austria e Italia*, Verona 1981, 140, 144; *Bibliografija studija i članaka*, Zagreb 1968, IV, 457; *Enciklopedija Jugoslavije*, VIII, 530). Он је написао чланак *О српском католичком ирмаштву барској архиепископији*, објављен у *Бремену* 1924, бр. 1082, стр. 2.

⁸ Подвучено у тексту је пренето.

⁹ Српски глас 23. XI/6. XII 1901. Подвлачење у тексту је моје.

колегу, барског архијереја, да поведе агитацију у корист Хрватства колегије па да је он 'умио вијешто експлоатисати амбицију црногорског књаза'.

Ову бесмислену вијест проијеле су многе новине, а међу њима и римски *Il giornale d'Italia*, који је на то, од једне добро упућене личности¹⁰ добио у ствари допис, који овако гласи:

'Допустите, уважени директоре, познаваоцу цијелог закулисаног тога Светојеронимског питања, да проговори укратко о римском допису 'Нове слободне пресе', који је објављен у јучерашњем броју вашег журнала.

Споменути допис који би хтео да разбистри ситуацију, не чини друго него је још више помешује. Генеза бревеа испричана је тако да се може разумјети да изасланик и изасланици, који су извијестили Вијеће и Аустроугарско посланство код Квиринала, нијесу смишљали друго него мистификације. Дописник ћути 'et non seuse' како су прошли преговори међу Вијећем и послаником Пастием, а то би било поучно да се сазна.

Али голема дволичност, која би се могла назвати лажју, чини ми се да је то, што се хоће да увуче у ствар Црне Горе увјеравањем о споразумном дјеловањем архијереја барског Милиновића и књаза Николе. Тако голему глупост није могуће ни замислити ни написати: хоће се збиља неке особите игноранције па да се једном српском владаоцу, као што је црногорски књаз, припишу панхрватске тежње. Кад би то стајало, онда би се он задовољио бреве-ом 'pro croatica gente', који уводи у сферу хрватског утјецаја све српске земље, а не би отворено и без увијања протествовао у име цијелог српског свијета на Балкану одашиљањем специјалне мисије у Ватикан.

На страну са сваким испитивањем праве генезе цијелој овој размирици, која се дугује провокацијама и сплеткама хрватских бискупа, ствари су се, у колике се оне тичу Црногорске књажевине, развиле на овај начин:

Књаз Никола, без икакве идеје да се огријешу о талијанску владу и да јој брка послове, бави се питањем само о специјалној тачки, која се тиче католика у његовој земљи, он ради независно остављајући потпуну слободу другим заинтересованим државама да бране свака своје право.

Када је књаз, око половине августа ове године, имао згуду, да упозна важност и природу бревеа, остаде немило дирнут ради његових последица за Католичку цркву у Књажевину, јер не треба сметнути с ума да је архијереј барски примас католичкијех Срба, па је према томе и њихов преставник. Стога књаз Никола, далеко од сваке абициозне помисли, али поносит да је представник Српства, које је страшно било збркано са Хрватском, дозове себи, у резиденцији у Никшићу, пресвијетлог Милиновића да положи рачун о свом деловању, кад је у својству примаса Срба католика, допустио да га замењују с Хрватима.

Архијереј изјави да је радио bona fide и да га није услишила Света столица о дефинитивној редакцији бревеа, које му је садржај разабрао тек из јавних новина. У исто доба поднесе увјерење о својој оданости књазу и Цркви српско-католичкој, којој је он поглавица.

Шта више: кад се је књаз повратио на Цетине, сазове Вијеће министара и дозове Милиновића, да понови оно што је изјавио књазу.

Иза тога Вијећа одлучило се, да се пошаље у Рим министар правде, кнез Војновић, са специјалном мисијом код папе да добије потврду о ономе, што је Света столица већ признала, конкордатом од год. 1886, бива, потврду о српском карактеру народа и католика у Црној Гори, које представља барски примат, те, према томе, да колегиј треба да има назив, који утврђује овај израз, и да Црна

¹⁰ Лујо Војновић.

Гора има удјела у администрацији ради надзирања, да би питомци сачували карактер своје народности. Књаз је хтио да архиепископ прати министра Војновића, баш стога да одржи чврсте учињене изјаве".¹¹

5. Док се расправљало о *Светијеронимској афери*, у којој *улог бискупа Штросмајера* свакако није могла бити мала, пошто је он водио *шарања о Шоме Заводу*, појавио се, добро урађени научни чланак Никодима Милаша, потписан његовим добро познатим псеудонимом Japuz, под насловом *Primus Serbiae (istoriska crta)*, који је гласио:

„Поп Дукљанин, писац XII вијека, у својој књизи *Regnum Slavorum* (с. 12) описује један црквено-народни сабор, који је држан ок. 877. године у Дувну (Delminium), и каже, да су на том сабору били три кардинала, као легати римскога папе Ивана VIII, три посланика грчкога цара Василија, српски краљ (rex Serblorum) Светополк, и много других црквених и државних великодостојника, и на том сабору да је установљена *Дукљанска* (зетска) надбискупија, и да су јој подређене биле бискупије: Барска, Уцињска, Свачка, Скадарска, Дриватска, Пулатска, Которска, Будванска, Српска (Sorbium), Босанска (Bosonium), Травунска (Tribunium) и Херцеговачка (Zachluimum), свега 12 бискупија. Од ових бискупија прве су шест насељене биле романо-латинским народом, Которска и Будванска истим народом помјешаним са Србима, а пошљедње четири искључиво српским народом.

Књигу попа Дукљанина не сматрају довољно поузданим историјским извором, али у питањима Дукљанске и Барске цркве сматрали су да се може признати за истинито, што је тај Поп написао. 'In rebus de sua metropoli relatis utpote caeteris antiquior, omnino spernendus non est', пише I. Lucius за Дукљанина (*De regno Dalm. et Croat. lib. II, s. 14*). D. Farlati (*Illyr. sacr., VII, 5*) примajuћи за истину оно, што је Дукљанин казао, пише, да је од тога доба (877. г.) Дукљанска црква добила не само име митрополитска права у превалитанској области, него и преко граница те области, и постала је прва и поглавита надбискупска катедра за Српску краљевину и за Српску цркву *primaria sedes et fastigium regni Serblorum pariter et ecclesiae Serblanae*.

За град Дукљу (Dioclea) тврди се, да је 927. године био разрушен и тада је престала постојати и Дукљанска надбискупија, а дотичне бискупије прешле су под власт других надбискупа, главним начином под власт митрополита и надбискупа сплитског.

Око 1095. г. имао се држати у Сљету обласни црквени сабор. Тадашњи спољетски надбискуп Дабралис позвао је на тај сабор све бискупе суфрагане, а између ових бискупе: барског, которског, уцињског и свачког. Ова су се четири бискупа укрцала у један брод, који их је имао одвести у Сплет. Због бурног времена на мору брод се тај разбије и потоне, а с њим заједно и сва четири бискупа, на острву Хвару (а у мјесту које се послије назвало 'Punta dei vescovi'). Да се не би унапријед изложили насљедници ових бискупа сличним опасностима ради далечине њихових бискупија од Сплета, грађани поменутих градова (cives, urbium praedictarum) измоле од римског папе, да се оснује у Бару нова надбискупија, којој да се подреде бискупи оних градова. Ово све подробно казује арциђакон Тома у својој 'Historia Salonitana' (с. 15).

Поред овог црквено-административног узрока за установљење Барске надбискупије у XI вијеку, био је још други узрок, политички. Господар Зете био је тада Михаил Војислављевић (1046-1081). До пре четврти XI вијека све су тадашње српске кнежевине признавале врховну власт византијске царевине, а

¹¹ Српски глас 21. XII 1901/3. I 1902.

уједно и власт цариградског патријарха. Михаилов отац Војислав ослободио је од потчињености тој царевини Зету и Травунију. Власт цариградског патријарха остајала је ипак и даље над тим кнежевинама. За вријеме Михаилово догодио се (1053. г.) познати сукоб између цариградског патријарха Михаила Керуларија и папе римског Лава IX, и тада се црква, Грчка и Римска, разјединише. Готово сав српски народ остане уз Грчку цркву, осим онога што је био у држави Михаила Војислављевића. Михаил објави, да његова држава остаје уз римског папу. На ово је он можда побуђен био тијем, што је велик дио његових поданика био романо-латинског племена, а по нагађању историка, побуђен је био Михаил на то главним начином, што је желио постати краљем, и рачунао је да ће помоћу римског папе то као најлакше постићи. За посланика у томе имао је да послужи тадашњи барски бискуп, учени и енергични Петар, који је уједно и сам имао свој интерес, да би уздигао тијем углед своје катедре. Михаил напише тадашњем папи Александру II, и пошље му нарочите посленике, а то и јесу они *cives* дотичних градова, о којима спомиње арцид. Тома, да би барски бискуп уздигнут био на достојанство надбискупа, и да би установљена била самостална митрополија у Бару. Молбу ову Михаилу папа уважи, и 18. марта 1067, изда булу на име Петра барског, којег именује надбискупом са митрополитском влашћу над бискупијама: Зетском, Барском, Которском, Плашком, Свачком, Скадарском, Дриватском, Пулатском, Српском, Босанском и Травунском, и над свима манастирима, како латинским, тако и словенским (*tam Latinorum, quam Slavorum*), шаље му *pallium* и овлашћује га, да '*cruх ante eum ubique geratur per Dalmatiam et Slavoniam*', а то би било од прилике, у Боки Которској, Црној Гори, Босни, Херцеговини и Србији.

Овом папином булом установљена је била формално Барска католичка надбискупија, и на барску катедру прешла су сва она права, која је по одредби оног дувањског сабора 877. г. уживао прије дукљански или зетски надбискуп. Прешао је овој Надбискупији и онај значај црквени, што Farlati наводи, да је имала Дукљанска надбискупија, то јест *Барска надбискупија* постала је сада *primaria sedes regni Serbiorum et ecclesiae Serblianae*.

Установом Барске надбискупије добила је сталну основу у Зети католичка вјера. Дописивања између кнеза Михаила Војислављевића и папе Гргур VII служе овоме најбољим доказом. Папа Гргур зове Михаила *carissimus filius B. Petri*.

Овакав положај католичке цркве у Зети трајао је и за вријеме Михаилова наслједника Бодина (1081-1101). И католичка је вјера ту једина тада владала, тако да у свој кнежевини није било ни једног православног свештеника. Кад се мало послје Бодинове смрти родио у Подгорици Немања, морао га је крстити латински свештеник, јер није било никаквог правосл. свештеника, који би тај обред обавио.

Углед и значај Барске надбискупије подигао се још јаче за вријеме Вукана, другог сина Немањина, који је по очевом завјештању био кнез зетски. Озловољен овај Вукан на брата свога Стевана, којег је отац оставио наслједником власти над Србима, одлучи послје очеве смрти отети брату власт и прогласити себе српским краљем. Послужио се ради овога посредовањем барског надбискупа код папе. По надбискуповом упутству обрати се Вукан писмом папи Иноценцу III, који се одазове Вукановој молби, и пошље у Бар два своја легата, који су имали да ствар уреде. Држан је тада (1199) црквени сабор у Бару, на коме је сабору било шест бискупа, надбискуп барски Иван и папски легати. На томе сабору утврђено је било све што се цркве тиче, и показао се високи углед и значај, што је тада имао барски надбискуп.

Послије овога доба почиње већ опадати дотадашњи значај Барске надбискупије, с једне стране ради тога, што су мало послје тога основане биле српске православне дијецезе: Зетска, Хумска, Дабарска и др., а с друге стране, што није имала као дотле заштите код српских владара.

И за све вријеме док је постојала српска држава, а то је било до 1459. године, слабо је живота показивала та надбискупија. Мелициатес, которски бискуп прве половине XIV вијека, пише да у његово доба барски надбискуп имао је за суфрагане само арбанашке бискупе (Farlati, VII, 14).

У половини XV вијека дошао је Бар и Арбанија под власт Млетачке Републике, која је ту владала све до 1521. године, кад је морала Турцима да уступи власт над том земљом. За ово вријеме почињу поједини барски надбискупи настојати да подигну колико више могу углед значај своје катедре, користећи се у томе заштитом млетачке владе, а и мисионарским радом у српским, сада већ под турском влашћу, провинцијом дотичних католичких мисионара.

Године 1475. постао је барски надбискупом Стеван Тељати, Млечанин, човјек учен и врло уважаван у Риму, особито код тадашњег папе Сикста IV. Мало се времена налазио онај надбискуп у Бару, него је готово све вријеме проводио на Западу, бавећи се највише књигом. Између другог онај се надбискуп бавио и тијем, да проучи постанак и историју своје Надбискупије. Проучио је књигу Попа Дукљанина о оном дуванском сабору 877. године, кад је установљена била српска црквена јерархија, и кад је надбискупска дукљанска катедра постала *primaria sedes* за сву српску краљевину, а знао је да су булом папе Александра II (1067) прешла на барску надбискупску катедру сва права, што је имао дукљански надбискуп. Проучавање ово довело је Стевана до убјеђења, да ако је његова катедра *primaria sedes regni Serblorum*, то је он досљедно као надбискуп те катедре *primas Serbliae*. Кардинал Јурај Кости одобри ову мисао Стеванову, и у Римској курији почеше од тада сматрати да барског надбискупа, као на законитог примаса српске цркве, наравно католичке. То је било око 1481. године. Поменутом кардиналу Кости посветио је Стеван једну своју књижевну радњу, и у посвети он себе називље: *S. Antibarensis ecclesiae inutilis Archiepiscopus totiusque Serviae Primas*.

Стеванов наслједник на надбискупској барској катедри био је од 1485. г. Филип Гај, који носи такођер наслов *totius Serviae Primas*. Види се дакле да је тај наслов још за Стеванова живота био ухватио корена.

У званичним папским писмима до тога доба наслов се овај барског надбискупа не спомиње. Први се пут тај наслов налази се у писму од 26. новембра 1523. папе Клемента VII, управљеном уцињском бискупу Лаврентију, којим писмом папа га именује барским надбискупом и да уједно администрира и уцињску бискупију. У томе свом писму папи пише да '*Antibarensis ecclesiae Archiepiscopus pro tempore existens Primas totius Regni Serviae existit*' (Theiner, *Vetera monum. Slavorum merid.*, I, 578; Farlati, VII, 100). Слиједеће године 7. маја исти папа даје овом надбискупу право '*crucis prae se ferendae per Sclavoniam et Dalmatiam*', понављајући тијем оно, што је папа Александар II, признао 1067. првом барском надбискупу Петру. Опет овај исти папа у свом писму од 24. новембра 1530. признаје поменути наслов барском надбискупу Лудовику Клерикату и даје му старјешинска духовна права над свима вјернима, '*civitatis Antibarensis et provincias Serviae et aliarum partium sub Turcarum tyrannide constitutarum*'.

Сви барски надбискупи послје овога доба носили су наслов: *Primas Serviae*. У бискупским каталозима XVII вијека проширена је била духовна јурисдикција

ових надбискупа и надбискупијама: Биоградском (у Србији), Призренском и Смедеревском.

Према овоме што смо до сада навели, наслов српског примаса што носи данас барски надбискуп, постао је окол 1481. године, а добио је званичну потврду 1523. од папе Клемента VII. Хтјели су у XVII вијеку доказати, да тај наслов датира од времена папе Александра II, дакле, од друге половине XI вијека. Ово је истакао најприје дворски проповједник Алберта аустријског dr Albert Miraeus; и за тијем то се исто чита у једној 'Relatio de statu ecclesiae in Albania et Serbia veteri' од год. 1685, коју је Theiner штампао у својој збирци докумената (II, 217). Ово побија Farlati доста солидном аргументацијом, те пише; 'Nullam satis sertam epocham invenio, ex qua repeti oportent initia Primatus ecclesiastici regni Serbiae, qui annexus est Metropoli Antibarensi; quare inter caetera vetustate incomperta hoc quoque in incerto relinquamus licet' (*Illyr. sacr.*, VII, 16). Уосталом ово што Farlati каже, треба разумјети само за доба прије 1523. године, јер он исти приводи ријечи папе Клемента, из који се види, да је онај наслов већ тада постајао.

И дјелу 'Reise durch die Gebiete der Drin und Wardar пише Hahn, да се обраћа барском надбискупу Карлу Поотен (који је постао надбискупом 1855) ради овога питања, и на основу надбискупова одговора Hahn каже: Der Erzbischof von Antivari führt den Titel eines Primas des Konigreich Serbien, ein Titel, dessen Ursprung unbekannt ist, der aber Papst Clemens VII im Jahre 1523. bestätigt wurde'".

*
* *

На ово питање ми смо се осврнули ради савременог његовог интереса, и привели смо само оно, што се тиче спољашње стране питања, не дирајући сасвим унутрашњу његову страну".¹²

Дакле, ово је Милаш написао у вези борбе вођење из Црне 1901-1902, а *помоћу* и Србима из других крајева, нарочито из Србије, која је принудила Ватикан да 13. фебруара/1. марта 1902. име Collegium Hieronymianum Croatorum да замијени са именом Collegium Hieronymianum Illyricorum, под којим именом су се разумевали Јужни Словени, а на молбу надбискупа барског, далматинског фрањевца, Шиме Милиновића, папа Лав XIII је 22. фебруара/7. марта и. г. изричито одобрио, да се барски архиепископ служи титулом Serbiae Primas i totius regni Serviae Primas.¹³ Тако је тај проблем тада коначно окончан.

И о удовољењу захтевима Црне Горе у то време је доста писано, из чега се много којешта рекло врло значајно за нашу историју. Ево само неких написа:

1) *Црна Гора, Србија и Ватикан*. Под овијем натписом доноси швајцарски уважени лист *Journal de Genève* од свог римског дописника занимљиву кореспонденцију, из које вадимо овај одломак:

'Приметио сам, како француска штампа доноси прилично нетачне вијести о мисији у Риму кнеза Војновића, изванредног посланика књаза Николе црногорског. Допустите ми да вам у том погледу саопштим неколико података, које сам могао поцрпсти на самом извору.

¹² Исто, 30. IX/3. X 1901; Исток (Земун) 1901, 16-17.

¹³ Dr Ivan Marković, *Dukljansko-barska metropoliја*, Zagreb 1902, 163-177; Енциклопедија С. Х. Х, I 676, III, 147. Из Милићевићевог писма из 1891-1894. види се да је био у добрим односима са кнезом Николом, коме преноси поздрав од бискупа Штротсмајера (АСАНУ.-ЗВН), (пакет 4).

Ви се јамачно сјећате, који је био повод овој црногорској мисији код Ватикана. *Breve*, којим је папа проводио реорганизацију Светојеронимског института за Славене, крстијаше Хрватима, ушљед неупутне стилизације, све Славене јужне Аустрије. Том редакцијом, коју је у осталом она сама десавујисала, као да је Света столица, јамачно без своје кривице, хтјела да учини услугу идеји Велике Хрватске, о којој многи аустријски Хрвати сањају.

Књаз Црногорски, у име католика Кнежевине Црне Горе, који припадају српској народности, хтео је да ректифицира нетачну квалификацију у папској одлуци, и мисија, коју је он у Рим послао, није имала друге сврхе, него да изради преинаку познате буле *Slavorum gentem*. Ватикан је, у том погледу, већ унио једну концесију. Он предлаже да се новој були удари овај наслов: *Pro Croatica gente et Serbis catholicis dioceseos Antivari*. Црна Гора пристаје на такву редакцију, под увјетом да се, у односној були, надбискупу барском призна титула 'Примаса свију Срба католика, *primas totius regni Serbiae*'. Но, том се додатку страшно противе у Бечу, а већ је лако погодити зашто. Ма и не било тако мишљење оправдано, оно се ипак тамо држи е Црној Гори водне зуби за Србијом. Кнез Петар Карађорђевић, начелник династије, која се за Обреновићима такмичи о српску пријестол, вјенчао је, као што је познато, једну од кћерију књаза Николе, а већ знамо како се овоме од вајкада приговара да би желио да под своју власт или под власт својега зета окупи српске земље.

Кад би Ватикан признао католичком надбискупу барском титулу *примаса за цијело Српство*, аустроугарска влада страхује да се у том факту не учи освешћење политичких амбиција, која би напротив хтјела да *прошљежира* династију Обреновића. Ето, како се догађа, те око простог натписа једне папске буле, настају толике контроверзије и толике утакмице политичко-народне природе.

Свету столицу најзад ово питање посве слабо занима, и она би по свој прилици готова била, да удовољи оправданој жељи Црне Горе. Но, како да савлада изричиту противност Аустрије? То ће нам казати тек скоро будућност.

Кнез Војновић, одасланик књаза Николе, с којим сам се нашао отраг мало дана, као да тврдо вјерује у успех своје мисије. Он је, уосталом, ово дана предао кардиналу Рамполи формални *ултиматум* у смислу: или да Света столица удовољи захтјевима Црне Горе, *или ће књаз Никола прекинути сваки односај са Св. столицом и сматрати конкордату 1887. (!) као да није ни склопљен*.

Црна Гора, истина је, не заузима много простора на европској карти: али јој њене везе с Русијом и Италијом, те морални престиж што га на Балкану ужива, дају такову моћ и обезбијеђују такав утјецај на источне, па и европске ствари, да би га лудо било потцењивати. Стога, држим да ће у Ватикану двапут промислити, прије него ли се ријеше на прелом са Црном Гором".¹⁴

2) "Рим, 8. марта. Синоћ кардинал Рампола и кнез Војновић¹⁵ потписаше споразум о бреве у *Slavorum gentem*, којим се укида хрватска титула Јеронимскога завода и замењује насловом за *илска*, тј. *југославенска племена*. Чине се знатни уступци Барској надбискупији, наређујући засебно учење српскога језика и ћирилице. *Пошврђена је барскоме надбискупу титула Primas Serbiae*. Данас папа примиће црногорску мисију. Кнез Војновић предаће папи ручно писмо књаза Николе. Црногорски успјех побуђује сензацију у дипломатском кругу".¹⁶

¹⁴ Српски глас 7/20. II 1902.

¹⁵ Лујо Војновић

¹⁶ Српски глас 20. II/13. III 1902.

3) "*Ватикан и Српство*. У последњем броју донијели смо телеграм из Рима, из кога се разабире, да је познати спор око Завода Св. Јеронима у Риму, послје дугог и бурног седмомјесечног трајања, на послјетку ипак приведен крају.

Није потребито нашим читаоцима шпецијално објашњавати поступак и повод томе спору, јер је о томе у овоме листу, у више махова, било доста говора. Наши читаоци, дакле, знају, да је прошлога лѐта папска була *Slavorum gentem*, којом се завод Св. Јеронима у Риму одређује 'pro Croatica dente', а међу земље које имају права на тај Завод и у којима, према томе, станује та тобожња 'Croatica tens', убраја се чак и Црна Гора, Босна, Херцеговина, Славонија и Далмација. Стога није било никакво чудо, да је ова ватиканска одредба, којом се еминентно српским крајевима натураио хрватски карактер, изазвала огорчење у свему српскоме народу.

Сва српска журналистика устаде листом против овој големој неправди на-несеној српском имену и српском народу, те похвалом једнодушношћу изрази своје неодобравање и необоривим историјским документима доказа грну абнормалност, у коју је упао Ватикан овом својом одредбом. Но, све то, заједно са писменим и телеграфским протестима од стране католичких Срба, не би ипак ништа или врло слабо помогло, да се јуначка Црна Гора, увијек одлучна гдје су у питању српски народни интереси, није дигла на обрану угрожених права српскога народа, а у првом реду на обрану оног историјом освештеног права, које припада њезиној Барској архиепископији. Црногорској мисији, састављеној од кнеза Војновића и архиепископа Милиновића, спадало је у дужност, да код Ватикана прикаже, колику је он грдно и неопростиву погрешку споменутом булом урадио пред историјом и пред српским народом. И црногорско изасланство живо потпомогнуто од претставника братске Србије, извршило је своју мисију на потпуно задовољство. У Ватикану су узели у претрес ту преставку, и послје дугог и свестранијег претресања, дошли су на послјетку до увиђавности да су захтјеви црногорске мисије потпуно оправдани и сагласни са историјским и природним правом".¹⁷

4) "*Црна Гора и Ватикан у свештојеронимском питању*. 'Глас Црногорца' доноси у последњем броју под натписом 'Наш споразум са Св. столицом' дудг чланак, којим означаје цијељ и замашај црногорске мисије код Ватикана и њенога успјеха у политичко-националном спору, који је створен апостолским бревом од 1. августа пр. год.

Бревом '*Slavorum gentem*' потврђена су национална права Црној Гори и национална осјећања цијелога Српства. 'То, и ништа друго, каже 'Г.Ц.' изазвало је мисију Св. столица, учињена повреда отклонила код Ватикана очувао нетакнут државно-правни положај Црне Горе, везане са Св. столицом конкордатом. У то име изванредни посланици њ. кр. в. господара имаху да издејствују промјену титуле Св. Јеронимском заводу враћајући му пространи наслов основан на *равноправношћу* и једнакости племенској'.

Значајни лист Црногорске владе оповргава мишљење, да је Књажевска влада тражила 'измјенама титуле и укидање бреве *Slavorum gente*, каже 'Г.Ц.', Књ. влада требала да тражи по оном правном аксиому: '*Lex posterior derogat priori*' из тога што ми нијесмо имали ништа да приговоримо бреву у свему ономе, што се односи на оснивање Св. Јеронимског завода, који ће нам бити од користи, као и свима онима, који на тај Завод имају права'. Црногорска влада изаслала је нарочиту мисију у Ватикан да уложи протест оног брева, у *колико вријећа*

¹⁷ Исто, 7/20 III 1902.

њено државно право. Тражити више било би и неумјесно и обијесно. Књ. влада није могла пасти у такву погрешку.

'Цијела историја Св. Јеронимског хоспиција доказује јасно, да се хрватско име и племе у њему није никада спомињало као засебни и искључиви етнографски појам, него да је под илирским именом братска слога и једнакост владала између Срба и Хрвата, па неко вријеме и Словенаца, који се у илирском имену налазаху на окупу у светој заједници једне више националне мисли. Тако је Св. столица то име вазда и схваћала, шта више признавала му је још и пространији смисао, како то јасно свједочи була папе Урбана VIII од 1. јуна 1627, односно оснивања Завода у Лоренту'.

Црногорска мисија је потпуно успјела са својим захтјевима, који су били израз и потпуна сагласности Црне Горе са Србијом и осјећања свега народа српскога. Она је *оборила предрасуду о диоби народности по вјерама* у нашем народу и све рђаве информације, на основи којих је Св. столица била издала онако усудно ријешење. Књ. је влада у току преговора са Св. столицом имала највеће задовољство, да прими поновљене исправе Св. столице: како ни св. отац, ни кардиналски одбор, који је о бреву 'Slavorum gentem' вијећао, не би се никад ријешили за наслов 'pro Croatica gente', да су били обавјештени, који се уштрб тиме наноси српскоме народу и српскоме карактеру црногорских католика и онијех изван Црне Горе'.

Црногорска мисија одбила је један први предлог Св. столице, којим се признаваше Српство католика Барске надбискупије, јер 'макако се оним додатком даваше *правно* задовољење црногорској држави опет би се индиректно подржавала *погрешна теза, да сви остали Срби католици Срби ван граница црногорских нијесу Срби*. Пространо име за Св. Јеронимски завод бјеше постулат наше Владе. Она је тијем држала, да ће се одужити не само својој првој дужности, да штити свој национални и државно-правни карактер, него и ишчекивању цијелога Српства, у колико је у Св. Јеронимском заводу заступано'.

И тако након преговора, које је сâм св. отац у аудијенцији од 23. фебруара назвао као 'у некијем часовима врло тешки и озбиљни', потписа се између нашега првога посланика грофа Војновића и кардинала државнога секретара, у име високих уговарајућих страна сретни споразум 22. фебруара, по коме ће се Св. Јеронимски завод од сада у будуће звати: Collegium Hier. Illiricum.

А да не би никакве сумње било, да се под тим називом крије каква једноставна тјесногруда тенденција, наша је мисија издјествовала, да Св. столица у истом првом члану споразума изјави, да се под именом 'Iliri' разумију *сви католици Јужни Словени дијецеза заступаних у Св. Јеронимском заводу*. Књ. влада је држала, да треба издјествовати још неке гаранције у самом Заводу за администрацију и за васпитање црногорских питомаца. И једном и другом је захтјеву удовољено. У колико се односи на управо питање, од пет чланова административног одбора, поменутијех у чл. 7. статута Завода Св. Јеронима, *један* ће члан бити предложен кардиналу протектору од надбискупа барскога заједно са свим осталим бискупима поменутих дијецеза. За ову тековину требало би, да и сви остали бискупи ван граница наших, буду Црној Гори благодарни, јер је Књ. влада успјела овим уступом Св. столице, да један члан припада, као самостални, искључиво црквеним веледостојницима, да заступа чисту сагласну вољу њихову (пошто се прва три де јуре сами управљачи Завода, именовани од св. оца у смислу чл. 3. и 4. реченог устава).

Св. је столица уједно пристала, да за питомце Барске архиепископје у Св. Јеронимском заводу буде одвојено васпитање на *српском језику и ћириловским писменима*. На тај начин сачуваће они у потпуној мјери њихову народну индивидуалност и неће бити подложени утицају неприродног и ненационалног васпитања.

Тим споразумом наш са Св. столицом није још потпун био. Свечаним декретом истог дана Конгрегације конзисторијалне, којој је сам папа префект, св. је отац приликом папског јубилеја потврдио нашем барском надбискупу и свим његовим законитим наслѣдницима на барској бискупској столици стародревну титулу примаса Србије (*Primas Serbiar*), повративши тако стари сјај примацијалне српске столице барске, која сјећа све Србе на сјај и величанство тадашње моћне наше царевине.

Тражењем и добијањем ове обнове најбоље су сузбијена настојавања, да се стави у извјесни антагонизам достојанство поглавара аутокефалне Православне цркве у нашој држави са нашим католичким примасом, и најјасније је објављено начело вјерске сусретљивости наслѣдно у владарском дому Петровића, и стално у народу црногорском.

Ти на хришћанској висини налазећи се вјерски одношаји у Црној Гори одавно су признати, а св. отац даје им нова израза свога високог мјеродавног признања. У своме писму књ. кр. в. господару св. отац изјављује: 'Жеље вашег кр. височанства доказују нам, да се захтјевања *свагда осјећањима, која су претходила стишулацији конкордаш*; са наше стране онај интерес, који смо тада обратили Црној Гори, није се одиста смањило, и *садашњи преговори, повољно свршени, шоме су прави докази*'.

Овим споразумом са Св. столицом Црна Гора је постигла лијеп успјех општенародни. Ма како скроман био на пространом пољу јевропских политичких комбинација, он без сумње подиже углед српском имену и, кад тад, побудиће на спасоносније размишљање и оне, који му данас нијесу наклоњени.

Хвала мудрости папе Лава XIII и његовом широком схватању славенског питања, сама је Св. столица, тај моћни морални фактор у свјетској политици, уништила опасну теорију *денишификовања једнога племена југославенскога са католичком вјером* и тако знатно допринијела нашој државној кристализацији на чисто народној основи.

Ми смо увјерени, да ће и наша браћа Хрвати, у овом часу без разлога озлојеђени, у брзо увиђети, да у нашем успјеху нема побјеђених. Нема побјеђених, па нема и побједитеља.

Побједитељ је само *народна мисао*, која је природно заступана била од независне српске државе на општу југословенску корист.

У том погледу наш споразум са Ватиканом је поучан и рјешитељан за даљу будућност".¹⁸

5) Године 1902. изашла је у Загребу познатог римокатоличког историчара др Ивана Марковића монографија под насловом *Дукљанско-барска митрополија*, коју је написао у Сињу. Он је у предговору 13/26. фебруара и. г. нагласио, да та монографија „није ни у каквој вези с догађајима, који има неколико мјесеци да занимају наш југославенски свијет“, за коју му је, у току рада, слао податке Метод Родић, секретар Барске надбискупије.¹⁹

¹⁸ Исто, 28. III/10. 1902.

¹⁹ Marković, *Dukljansko-barska metropolija*, 162-177.

Међутим, Марковић је XII поглавље своје монографије посветио иштању *Примаса Србије*, па је у њему на латинском и српскохрватском језику објавио и одлуку папе Лава XIII од 22. фебруара/7. марта 1902, којом је потврђено право барском надбискупу, да може носити титулу *Прумац Србије*.²⁰ Према томе, и ова је монографија писана поводом рада црногорске мисије у Риму, макар то одбијао и сам писац.

6) После четири године објављена је расправа др Морица Фабера под насловом *Право барских надбискупа на наслов „Примас Србије“*,²¹ коју је отпочео са текстом на српскохрватском језику одлуке папе Лава XIII, донете 22. фебруара/7. марта 1902. која гласи:

„Велечасни господин Шимун Милиновић, надбискуп барски у Црној Гори, изјестивши је дне 2. јануара т. т. његовој светлости папи Лаву XIII, да су његови предходници на сјелици Надбискупије барске обичавали себи надјевати наслов Примаса Србије; овим насловом да су се служили и на саборима тридентинском и ватиканском, па да га ни данашњи барски поглавица католичке цркве није никада напустио; па додаје: да, и ако се крај древности те тубитка старих обележја не могу изнијети сигурни и несумњиви документи у доказ и основаности тога наслова, што се ипак, по његовом властитом свједочанству, из обичаја старих као и новијих надбискупа барских може увидјети, да се је тај наслов, изузеци неко крајко вријеме, вазда настављао и у обичају био. Стога речени надбискуп, поводом 25-годишњице његове светлости Лава XIII, моли његову светлост, да поменуто име и наслов надбискупу барском потврди те да га њему и његовим наследницима, кријешћу свој апостолској ауторитету и доброће потврди и дозволи.

Његова светлост папа је у својој милости и доброту након свестрана промишљања закључила, удовољити поднесеној молби како слиједи, те је својом апостолском моћи, обрацијајући све оне помените, који су се до данас моли породити против поштанка и употребе тога наслова, баш кријешћу тој апостолској ауторитету дозволила и изјавила, да се не само садашњи барски надбискуп, него и његови наследници у будуће несметано и дозвољеним начином служе називом и насловом Примаса Србије, начином, који се раби и који је у обичају у апостолске сјелице при таквим дозволама, а све без обзира на углед и личности онијех, који би можда тому противуствовали. У потврду тога одредила је његова светлост, да се изда и опшироће консисторијални декрет те да се изворник похрани међу саисе Св. консисторијалне контретације.

У Риму, дне 7. марта а. д. 1902. Каролус, аштријарха цариградски, тајник Св. консисторијалне контретације”.²²

7) После првог светског рата, када је почело да се покреће питање склапања конкордата између уједињене државе Југославије и Ватикана, у београдском листу *Време* од 5/18. децембра 1942. појавио се чланак под насловом *Једна национална позиција у опасности*. Пред укидањем приматства српске католичке цркве у Бару, због чега су се у Црној Гори били појавили узнемирујући гласови, да Влада нове државе намерава да барском надбискупу укине

²⁰ Исти, 175-177.

²¹ Др Мориц Фабер, *Право барског надбискупа на наслов „Примас Србије“*, Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини (Сарајево) 1905, 445-477.

²² Исти, 445.

титулу Примаса србије. Поводом тих гласина и тога чланка, др Лујо Војновић, који је у име Црне Горе 1901-1902. заштићивао интересе Барске надбискупије и барског надбискупа објавио је 9/22. децембра и.г. такође у *Времену* чланак под насловом *О српском католичком приматству барског архиепископа*, у које је говорио о историјском праву Примаса Србије и како је извојевана одлука папе Лава XIII од 22. фебруара/7. марта 1902., и који је Војновић завршио са следећим закључком:

„Црна Гора, и овим закључујем кратка моја разматрања, присајединивши се Србији и осталим једнокрвним земљама, допринела је велике жртве на олтар народнога и државнога јединства, а није ни издалека гунђала као Хрватска, која није била независна држава. Чим је Црна Гора награђена била за ово дивно дело самопреговарања у интересу целине? На ово је најбоље одговорио г. Марко Трифковић са својим експозеом у Министарском савету. Пак зар да и овако омаловажена и занемарена Црна Гора изгуби још сјајну приматску титулу стародрвне Барске српске архиепископије, кад је већ изгубила дијадем?!

Најзад, укинуће приматске католичке титуле кад се у исто време поновљеним сјајем повратила, након 500-годишње еклипсе, славна наша Пећска српско-православна патријаршија, била би крвава иронија, а уједно и профанисање једног блиставог листа наше националне историје, за рачун на знам чије болешљиве сујете или не знам којег хипертрофичног и изазивачног регионализма“.

8) Др Лазо Томановић, који је био на највишим положајима у Црној Гори, уредник *Гласа Црногорца*, судија Великог суда, а од 1907. до 1912. председник Владе, 1927. осврнуо се на покретано 1901. питање *Примаса Србије*, па је у једном свом чланку рекао следеће:

„Прохујали су вјекови српске прошлости, пуни славе и црних дана... Па се почетком прошлога вијека српски народ почео помаљати опет на свјетској позорници, тако да је Павле Соларић, Доситејев 'благонадежни јуноша', у свом 'Поменику', из Млетака, првом књижевном центру, ускликнуо: *'Уавајмо на Господа сил и будећ'*. Тада је била пала Млетачка Република и владика Петар I сашао у Боку, а Карађорђе на Дунаву дигао устанак. *Већ је Србија била на помолу!*

Па је наших дана 1869. био сазван концил у Риму, највиши у католичком свијету. Ту долази скадарски арцибискуп *Каролус Пошен* и налази на концилу одређено му мјесто међу осталим арцибискупима. Али је он био и *Представник барске столице*, па протестира и тражи мјесто међу *Примасима*. На првом мјесту сједјели су кардинали, па патријарси, па примаси. То питање концил је предао свом одбору који је расправљао сличне спорове. Одбор је, између осталог, нашао да је на *Трентинском* концилу, који је осудио *Хуса*, барску столицу заступао улцињски бискуп и да му је папа одредио друго мјесто међу примасима. Тако је арцибискуп Потен заузео мјесто као Примас Србије до Примаса Германије, који заузимље прво мјесто.

Та појава Србије до Германије на концилу, који је био привукао на себе пажњу све Јевропе, у доба када је начело народности било почело преображавати мапу Јевропе, и када је Аустрија, истиснута из Италије, тражила накнаду на Балкану, та је појава њу поразила. *Србија јој је штала на љуш!*

У тој муци Аустрија се заузимље да *исход земље* подкопа достојанство католичке јерархије у српском народу. Најприје је организирао оно *свеславенско ходочашће* у Риму. Ту су били представници руског и бугарског народа, а српски народ био је искључен, да се тим докаже да нема *Срба католика*.

није *Барске столице!* И та је погрешка огорчила последне дане доброга и честитог старца Милиновића; али није нимало смањила његово поштовање свих кругова у Црној Гори, јер тим није могао ништа наудити барској столици, него само себи. А то се поштовање показало најбоље за вријеме болести и смрти његове. Дворски лекар др Перазић није се одмицао од његове постеле. А с вишим почастима није могао бити сахрањен ни од државе ни од народа. И православну цркву ту је заступао рашко-захумски владика *Кирил*.

Скадарски архиепископ Потен био је родом из Прусије, по свој прилици *Полак*, па је онако свјесно на концилу и истакао тако старославно достојанство католичке цркве српскога народа, једино у читавом Словенству.

Ватикански концил био је прекинут француско-немачким ратом, па кад настави свој рад, у бољим приликама, опет ће на њему бити Примас Србије до Примаса Дерманије. Сада је на барској столици Србин, рођени Баранин, пресвијетли *Добрић*, који је у Риму науку свршио са докторатом, па је свјестан своје дужности и свог права. А сиромаштво столице нимало не може удити јој том достојанству, него још више симпатије изазвати.

Наша влада већ му је подигла двор. Али то није доста. Свакако треба да и у *конкордату* са Ватиканом буде споменуто ово високо достојанство на достојном мјесту као драгоцен старина српскога народа из најдубље његове прошлости.

Један од највећих државника у свјетском рату Лојд Џорџ прогласио је српски народ, обзиром на његову велику прошлост, бесмртним. Изгледа као да то наша дневна штампа не схваћа. Особито престоничка је дужна да његује нашу прошлост.

Прошле године хрватска штампа славила је хиљадугодишњицу свога краља *Томислава*, чим је будила у народу националну свијест. А што је уздржало националну свијест раздробљенога српскога народа кроз вјекове него славне успомене? Зар нам оне нијесу од више потребе, пошто смо се ујединили?

Међу тим успоменама је и *првопрестоница хришћанства чинлавог Словенства*, која је никла у *Дукљи*, пошто су наши апостоли Св. Кирил и Метод Словене обратили у хришћанство и азбуку им дали, поред грчке и латинске азбуке, које су у цркви владале.

Тако је ова *влаштина искључиво Србије*, остла урезана у тучним таблицама као *Primaria Sedes* (првопрестоница) *хришћанства чинлавог Словенства*.²³

9)Идуће, 1928, године појавио се нови чланак о Примасу Србије, у коме се на крају подвлачило и ово:

„Интересантно је при крају напоменути, да се у Бару и дан данас налазе под једним истим кровом двије цркве: православна и католичка, а манастир Свете Богородице Ргачке нијесу порушили Турци, него убојне галије сусједне Венеције. Случај за оно вријеме, борбе крста са некрстом, јединствен и нечувен у историји. Сама, пак, чињеница да је свештенство оба обреда непоколебљиво стајало уз народ, затим да се и дан дањи истим црквама и истим гробљем једновремено служе обадвије хришћанске вјероисповести, најбољи су доказ толеранције и високе националне и културне свијести овога краја у коме лукави Млечић није никад могао своје гнијездо савити.

Тако, прва српска држава Зета, данашња Црна Гора, колијевка ријетких великана, наследица славне Дукље даде Српству, односно југословенству,

²³ Др Лазар Томановић, *Primas Serbiae*, Записи (Цетиње), 1/6, 1927, 347-350.

међу многим даровима и првог српског краља Михаила и прву српску Примасију, најстарије словенско владичанство на Балканском полуострву".²⁴

²⁴ Блажо Ђуровић, *Прва Српска Примасија*, Зетски гласник (Цетиње) 1928, Божићни број (бр. 1-4), стр. 10-11.

(Из књиге *Србија и Ватикан 1804-1918*, Краљево-Крагујевац 1990, стр. 383-401)